

Martin József

A médium mint jelkép

Olyan kérdésre keresem a választ, amelyet ritkán teszünk föl, mégpedig azért, mert vizsgálódásom tárgyát a múlt idő szinte pillanatokon, de egy napon vagy héten belül jobbra elavulttá teszi. Merhetjük-e feltételezni azt, hogy egy-egy napi- vagy hetilap – esetleg rádióadás – a napok, évek és évtizedek, olykor évszázadok sodrában mintegy függetlenedik aktuális tartalmától, s jelképévé válik egy irányzatnak, értékrendnek, esetleg társadalmi modellnek? Az Egyesült Államokban élő John Lukacs, vagyis Lukács János így meséli el találkozását az amerikai követségi első titkárral, rövid néhány héttel a második világháború befejezése – vagy ha tetszik a felszabadulás után. Tudatosan használom mindkét kifejezést, mintegy alátámasztandó Bibó egykori megállapítását, amely szerint a magyar közvélemény a háború befejeződésének hazai eseménysorát nem egységesen ítélte meg, s ítéli meg mind a mai napig. A fiatal és angolul már akkor jól beszélő Lukács, miközben följajánlotta szolgálatait az amerikai missziónak, a követségi első titkár dohányzóasztalán megpillantotta a Time és a Life magazinokat – ez utóbbi, teszem hozzá, azóta már megszűnt. Kérésére a diplomata följajánlja, válogasson kedvére a „pazar folyóiratokból.” Maga John Lukacs így emlékszik: „Úgy éreztem, hihetetlen akciót hajtok végre. Magamhoz öleltem egy csomó Life és Time magazint. Diadalmámorban tértem haza. Fűtetlen lakásunkban, ahol állt a por, és a szegénység lehangoló szaga terjengett, ezzel toppantam hervadt szépségű, angolmán édesanyám elé: – Nézd, mit hoztam! – Felragyogott az arca. Nem akart hinni a szemének, hogy a fia ilyen szerencsével járt” (Lukacs 2001: 111). Azt hiszem, nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy a Time és az azóta megszűnt Life magazin Lukács számára – függetlenül azoknak a számoknak tartalmától – egy másik világ jelképeként ragyogott föl, a szabadságot és a prosperitást jelképezte a szellemileg is kiéhezett, a szenvedésektől és a nyilas propagandától megfáradt értelmiségi számára. Ebben az értelemben gondolom, hogy bizonyos újságok, s talán rádiók is, egy-egy értékrend, fölfogás, világfolyamat jelképévé válhatnak. Ezzel a föltevessel egyetért Németh G. Béla professzor, aki a magyar sajtótörténet hajnalaról szólván a Kossuth-féle Pesti Hírlapot egyfajta „szabadság- és parlament-jelképnek” nevezte. (Szóbeli közlés.) Az üzleti alapú sajtó csak jóval később, a kiegyezés után alakult ki, s ebben az időszakban legalább három-négy nagy lap verseng az olvasókért. Az első világháború előtt és alatt a Pesti Hírlap igazi értelmiségi lap volt. A második világháború küszöbén

megszületett Magyar Nemzetet „katolikus, a nagytőkétől is támogatott, erkölcsi kérdésekben inkább konzervatív” napilapként jellemezte Németh G. Béla. Azt gondolom, hogy a Magyar Nemzetnek ez az első korszaka is jelképes fontosságú és erejű, sőt talán legenda is, amit egy közelmúltbeli magyar film is táplál, egyszersmind érzékelteti azokat a nem mindig látható szálakat, amelyek a médiát és a művészetet, a Kosztolányi által a perc művészetének nevezett újságírást – adott esetben rádiózást, televíziózást – és a múlandósággal vívott harcban eleve nagyobb eséllyel induló művészetet összekötik. Huszadik századi történelmünk viharos korszakának egyik epizódját vitte filmre a Hamvadó cigarettavégben Bacsó Péter, a Tanú s még vagy két tucat film rendezője. Sajtótörténeti tény, hogy a Magyar Nemzet a maga sajátos módján kapcsolódni próbált és tudott azokhoz a magyar politikai erőfeszítésekhez, amelyek lazítani iparkodtak a német szövetségen, s az angolszász hatalmak felé próbáltak orientálódni.

„Olvasómán ember vagyok”, mondta magáról egy alkalommal Bacsó, aminek minden bizonnyal fontos szerepe volt abban, hogy a Hamvadó cigarettavég emléket állít a régi Magyar Nemzetnek, Pethő Sándor erkölcsiségben és szakmaiságban mindmáig példát mutató lapjának.

S most nézzük a filmet a lap szempontjából: a Magyar Nemzet kétszer is „szerepel” a Hamvadó cigarettavég-ben: a két jelenet közül az egyik önéletrajzi ihletésű, éppen azt ábrázolja, amint a friss harctéri hírekre kíváncsi, s persze a sorok között is eligazodó olvasók kapkodják a lapot. Mint Bacsó elbeszélte, kamaszként ő is gyakran álldogált estefelé az Aradi utcai Globus Nyomda bejáratában, várva a szinte még festékszagú újságot. A másik jelenet – a filmben ezt látjuk előbb – arra emlékeztet, hogy a maga eszközeivel a Magyar Nemzet részt vett a magyar nemzet történelmének alakításában. A szerkesztőségbe betoppan Balogh István szegedi plébános, a politikusi pályán már elindult ellenzéki kispap (öt Kállai Ferenc formálja meg); látjuk a háttérben az alapító-főszerkesztőt, Pethő Sándor portréját, az előtérben pedig Hegedüs Gyula felelős szerkesztőt – Sinkó László játssza –, aki 1943-ig jegyezte a lapot; ott a filmvásznon a régi szerkesztőség két karakteres tagja: Tombor Jenő (Ráday Mihály) és Frey András (Mag István, Bacsó asszisztense játssza). A nézők keveset vagy éppen semmit sem tudnak róluk, ezért annál fontosabb, hogy Bacsó emléket állít nekik. Hegedüs Gyula az alapító főszerkesztő, Pethő Sándor mellett kezdte nemzeti pályáját, s Pethő 1940-es lemondása után 1943-ig felelős szerkesztőként és felelős kiadóként egyedül jegyezte a lapot. Nemcsak rátermett szerkesztő, hanem sikeres kiadói menedzser is volt; följegyezték róla (Pethő 1989: 94–95), hogy a kéziratokat sohasem javította, változtatás nélkül leadta őket, ha megfeleltek politikai ítéletének és ízlésének, ha viszont nem tetszett neki, akkor az egész kéziratot adta vissza a szerzőnek átdolgozásra. Hegedüsnek annyiban is köze van a

filmhez – Bacsó közlése –, hogy a fia szerezte a Hamvadó cigarettavég zenéjét, a jogdíjat is ő vette föl. Tombor Jenő, az egykori vezérkari tiszt és későbbi miniszter katonai szakíróként, ha kellett, a sorok között tudatta az olvasóval a németek katonai megtorpanásait; hírmagyarázataiban mindig a reális mérlegelésre intett, s különösen óvott a kezdeti német hadisikerek túlértékelésétől. A háború címmel közölt katonai kommentárja és harctéri információs anyaga (Vásárhelyi 1989: 40–41) szinte új műfajt teremtett, s a magyar sajtóban először ismerte föl, hogy a háború menetében fordulatot hozott a gigászi méretű kurszki csata. A sajátos tombori szóhasználatra jellemző, hogy a német visszavonulást általában így mondta el az olvasónak: „A német csapatok a mozgó hadviselésben rejlő előnyöket igyekeznek kihasználni” (Pethő 1989: 101). Tombort egyébként 1945 novemberében hadügyminiszterré nevezik ki, s miniszterként halt meg 1946-ban. Frey András, a kitűnő elemzéseket író külpolitikai rovatvezető a színpalak mögött részt vett a német szövetségtől elrugaszkodni próbáló diplomáciai puhatolózásokban, s Szent-Györgyi Alberttel együtt Isztambulban igyekezett fölmérni, milyen feltételeik lennének az angoloknak. Balogh Istvánt, a későbbi Balogh pátert ekkor még semmilyen intézményes kapcsolat nem fűzte az újsághoz, de tény, hogy Hegedüs felesége jó viszonyban volt a film főhősnőjével, Karády Katalinnal, s a Hegedüsné rendezte összejöveteleken az akkori náci-ellenes értelmiségi színe-java összefuthatott; például Békeffy László, a Pódium Kabaré igazgatója, az említett Balogh páter, vagy éppen G. Dénes György is, alias Zsüti, akinek anekdotázó kedvéből sokat merített a Hamvadó cigarettavég. Zsüti nagy mesélő volt, mindig hozzátett valamit a történeteikhez, de hogy ezek miként „esztergálódtak benne össze”, azt nem tudja, mondta Bacsó. De ez nem is baj, hiszen a film nem történelemkönyv, s nem is sajtótörténeti lecke felmondása; tényleg volt Hegedüsnél egy angol memorandum? Valóban Frey ajánlotta az új és veszélyes szerepre, tehát a kiugrás előkészítésére Újszászy tábornokot, az elhárítás vezetőjét? S a szerelmi szál összesodrásában, vagyis Újszászy és Karády Katalin „közelítésében” csakugyan Balogh páter tüsténkedett? Ha igen, ha nem, méltó anyagra tapadt a legenda, azt szötte át, ami megérdemelte: a régi Magyar Nemzet rászolgált erre. Azt szokták mondani, hogy nincs unalmasabb a tegnapi újságnál, de izgalmasabb sem a tegnapelőttinél: a Hamvadó cigarettavég a történelmi sarokpontokba kapaszkodva a lap régmúltjáról a szó szoros értelmében mesél. Mesél, mégpedig a szónak a gerbneri értelmében (Gerbner 2000: 11–12): ha igaz, hogy világunk az általunk hallott, látott és mesélt történetekből épül fel – amint George Gerbner feltételezi –, akkor Bacsó a magyar világ egy darabját, s benne a lap szerepét beszélte el a nézőnek, persze nem történelmi vagy sajtótörténeti elemzés formájában. A rendező talán éppen ezért nem nevezi meg az egykori szerkesztőség három tagját, akik a filmvászonon

csupán statisztálnak a főhős-párnak, Újszászynak és Karádynak, ám mégis részesei a nagy előadásnak.

Bacsó filmjének két jelenete megerősíti: a régi Magyar Nemzet jelképe egy erős erkölcsi érzékű, a személyes bátorságot is vállaló, élesen diktatúra-ellenes – ott és akkor: nyilasellenes – magatartásnak: olyan szerkesztőség, amelynek a lapját kapkodták. Ez az átsugárzás történelmi erejű, hiszen, ezt a szerepet a történelemkönyvek is följegyezték, így a jelképes erejű üzenet az évtizedek folyamán mintegy objektiválódott, önállósodva függetlenedett attól, ami azóta történt vagy történik a lappal, s attól, ami ott olvasható. John Lukacs sem a Time vagy a Life konkrét cikkeinek örült annak idején, hanem annak a szellemiségnek, amit e hetilapok neki jelképeztek. Egy másik példa a magyar sajtótörténetből az ilyen jelképes elkülönülésre és a tudatunkban immár visszavonhatatlanul elhelyezkedett médiaüzenetre: a Népszava 1941-es karácsonyi számában olyan kórus szólal meg, amelyben különféle baloldaliak és polgáriak, népiek és urbánusok együtt énekeltek. Ez is benne van a tankönyvekben, teljes joggal, de az már kevésbé, hogy ezzel együtt és ennek ellenére az ünnepi szám igen olvasmányos, a szó eredeti értelmében érdekesítő újság (Martin 2001). Alighanem azért, mert a szociáldemokrata párt központi lapjának felelős szerkesztője, Millok Sándor tudta, a mégoly tiszteltreméltó politikai mondandó is unalmas imamalommá silányul, ha a tartalom túlzottan megkötött, ha a cikkek egy töről fakadnak, ha nem színes a műfajok palettája. De a karácsonyi szám valóságos napilap, nagynevű szerzők hosszú sorával, élükön Móricz Zsigmonddal, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Szekfű Gyulával, Szabó Zoltánnal, Benedek Marcellel, Kéthly Annával, Darvas Józseffel, Kállai Gyulával, Markos Györggyel, Dési Huber Istvánval, s aztán jótollú írókkal-hírlapírókkal, mint amilyen Erdődy János, Vészi Endre, a szerkesztő Millok Sándor s mások. Bacsó a jelzett beszélgetésben megalapozottan mondta erről a számról, hogy „az egy legenda”: valóban az. Az összefogás igaz legendája, amely mintegy külön életet él, s nem teljesen azonos a régi Népszaváról – megint csak megalapozottan – kialakult képpel, amely a lapot az 1873-as alapítástól elsősorban a szakszervezetekhez, a munkásmozgalomhoz kötötte.

Ha kitekintünk a nagyvilágba, azt tapasztaljuk, hogy a széles értelemben vett kultúra őrzi e jelképes erejű, s többnyire az adott ország szellemi-történelmi életébe mélyen beágyazott médiumokat. Véleményem szerint az Egyesült Államokban ilyen például a New York Times vagy a Washington Post, a hetilapok közül a Newsweek és a Time, Nagy-Britanniában a The Times és több más lap, a franciáknál a Le Monde és a Le Figaro, a németeknél a Frankfurter Allgemeine Zeitung, a hetilap Der Spiegel és a Die Zeit, az olaszoknál a Corriere Della Sera, a spanyoloknál az El Pais. A lista bővíthető, s természetesen valamennyire szubjektív is, de aligha vitatható, hogy

létezik a médiumoknak egy köre, amely minőségileg más, mint a bennük található cikkek összessége. Ez még akkor is így van, ha ez a többlet olykor csak egy – nem is különösebben eredeti jelző – segítségével fejeződik ki. Az emigrációban élő Tollas Tibor 1989 januárjában elküldte a mind magányosabb és letargikusabb Márai Sándornak a Neue Zürcher Zeitung egyik számát, amely hosszú méltató írást közölt az azóta szinte világszerte befutott íróról. Megrendítő válaszában Márai így köszöni meg Tollasnak a figyelmességét: „A magamfajta hullajelölt számára érdekes idejében elolvasni a nekrológot. Nem tudom, mi készítette a tekintélyes svájci újság szerkesztőjét, hogy közzéadja ezt a gyászjelentést, nem ismerem a Hinweis íróját, de jólesett a biografikus és bibliografikus adatok lelkiismeretes mutatása” (2001: 134–135). Témánk szempontjából most csak a *tekintélyes* jelzőre utalok ebből a levélből, amely végül Márai utolsó írása lett: az író ezzel nyugtázza mindazt, ami az 1780-as alapítású zürichi napilapra az évszázadok folyamán tapadt. E jelző mintegy összefoglalja azt a tartalmat, amely leginkább a komoly, megfontolt, a tények – s nem a lehetőségek vagy szóbeszéddek – igen alaposan elemző hangvételével írható le. A jelképes erejű médiumok közül talán az első helyen kellett volna említenem a BBC-t, amely ezt a rangot alapvetően a második világháborúban vívta ki magának, abban az időszakban, amikor a náci birodalomból már kitessekeltek az amerikai tudósítokat: „Maguk az európaiak pedig, akik minden másra inkább ki voltak éhezve, mint a goebbelsi propagandaminisztérium hazugságaira, a börtönt kockáztatták, ha pár szónyi igazságot nagy titokban mertek hallgatni a BBC adásai-ból” (Keegan 2001: 10). Az angol rádióknak ez az időszaka ugyancsak időtlenné vált szinte, történelmi ismereteink részét alkotva az igazságnak és a tényeknek, s persze a demokrácia értékrendjének elkötelezett újságírást fokozta jelképes erejűvé. S mit változtat ezen a jelképen, ha olykor esetleg elhangzottak gyengébb minőségű adások a BBC-nek a háború utáni történetében, ha – amint föltételezhető – a Neue Zürcher Zeitung hasábjain is akadhattak gyengébb minőségű írások? Befolyásolhatták persze az aktuális megítélést, de a történelemmé objektiválódott és jelképes erejű üzenetet aligha. Erre jó példa a Pesti Hírlap esete, amelyet az emlékezet ugyancsak és joggal emelt a jelképek közé, noha a lap 1849 januárjában – miután az újesztendő első napjaiban a császári seregek bevonultak a fővárosba, s Kossuthék Debrecenbe költöztek – heteken át bő terjedelemben közölt a császárnak fejet hajtó, olykor akár hajbókoló írásokat, amelyekben a különböző rendű és rangú előljárók „fiui örömmel” várják Ferenc József magyar királlyá koronázását (Martin 2001: 89–90). Ami a már akkor nagymúltú lapnak sok volt, az kevésnek bizonyult az önkénynek és kiszolgálóinak: végül a lapot január 22-én csak betiltották. Alig három hét alatt a Pesti Hírlap múltjához méltatlan írások sora jelent meg a lapban, ám ez mára teljesen feledésbe merült:

nem a kisiklás, hanem a pálya egésze adja a zsinórmértéket a történelmi megítéléshez. A „fiúi örömök” meg az örvendező híradások a frissen bevo-
nult osztrákoknak a Budapest szépei számára rendezendő táncvigalmakról
hosszú távon mit sem ártottak a médium jelképes erejének. S ha már itt tar-
tunk, hadd említsem meg, hogy akadtak médiumok, amelyeknek egész pá-
lyája kisiklás volt, ezek a lapok egy-egy diktatúra jelképévé alacsonyodtak
le: ilyen volt a náci párt hivatalos lapja, a Völkischer Beobachter vagy a
szovjet kommunista párt orgánuma, a Pravda. E lapok éppenséggel az ön-
kényuralmi rendszerek jelképei, s mindkettőn eluralkodott az ideológia. Ese-
tükben is érvényesül a kivételesség szabálya: vagyis a náci Németország
gleichschaltolt világában a többi újság is a progandaszólamokat harsogta:
William L. Shirer, a CBS tudósítója (Keegan 2001: 259, 261, 359) a Völki-
scher Beobachter mellett ugyancsak sokszor idézte a Der Montagot, a Börsen
Zeitungot, a Deutsche Allgemeine Zeitungot vagy a 12-Uhr Blattot: Shirer
tudósításaiból ítélve túl nagyok nem lehettek közöttük a különbségek, mégis
a Völkischer Beobachter maradt – a negatív jelkép. Vagy a Pravdát említve:
a peresztrojka idejében – ha a többi laphoz viszonyítva jórészt elkésetten is –
írt ugyan az SZKP központi lapja reformbarát cikkeket, magvas elemzéseket,
ám a ruhából, amelybe a diktatúra öltöztette, már nem tudott kibújni. Az
emlékezet ezt az öltönyt őrzi meg, teljes joggal; a Pravdának a párt varrta a
ruhát, s a lap addig viselte azt, amíg a rendszer tartott.

A diktatúra sajtójelképei azonban csak kitérők: pozitív értelemben pró-
báltam elemezni a médiumok szellemi aurájának kisugárzását, azt a szimbo-
likus erejű, értékek mellett elkötelezett tartalmat, amely az idők folyamán
mintegy függetlenedik az aktuális cikkektől, esetleges mélypontoktól, válsá-
goktól, másfajta pályaívektől. Nagy kérdés, hogy ezt miként tudjuk átadni a
hallgatónak: ezen a ponton is érintkezik a sajtótörténet a történelmi ismeret-
ekkel, ezen a ponton is követel(ne) nyelvi ismereteket, s ezen a ponton is
szükség lenne az olvasás megrendült kultúrájának és presztízisének legalább
részleges helyreállítására, ami pedig oly idegen a fölgyorsult kommunikáció
korszakától, és amit Gerbner a New York Timesra hivatkozva (Gerbner
2000: 19) új médiaörületnek nevezett. Minden fölgyorsult, a választási lehe-
tőségek hihetetlen mértékben kibővültek – egy manhattani lakos 37 televízi-
ós csatorna között válogathat –, de a választék és a változások korszakában
mekkora hely jut az olvasásnak? Csak ha jut, akkor reménykedhetünk abban,
hogy a diákokkal meg tudjuk ismertetni a médiumoknak, mint jelképeknek
az üzenetét: egy lap vagy rádió, talán egyszer egyik-másik televízió, eseten-
ként oly erősen kapcsolódhat egy-egy történelmi eseményhez, a lokális vi-
lágához és annak hagyományaihoz, hogy – ha a tudósítások és híradások nem
is – a médium mint intézmény sok esetben mégis túlélheti, s túl is éli a perc
múló, s gyorsan felejthető izgalmait.

Hivatkozások

- Gerbner, George 2000. *A média rejtett üzenete*. Budapest, Osiris Kiadó. 11–12.
- Keegan, John 2001. Bevezetés. In: Shirer, William L.: *„Itt Berlin”*. Budapest, Magvető. 10.
- Lukacs, John 2001. *Egy eredendő bűnös vallomásai*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Martin József (szerk.) 1989. *Magyar Nemzet 50 év*. Emlékkönyv 1938–1988. Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Martin József 2000. *1848 március idusától az aradi Golgotáig*. Budapest, Hungarovox Kiadó. 89–90.
- Martin József 2001. A Népszava 60 éve. *Népszava*, december 23. *Palackposta Márai Sándortól*. (Közzéteszi Szigeti Jenő) Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001. 134–135.
- Pethő Tibor 1989. Hegedüs Gyula. In: Martin 1989: 94–95.
- Pethő Tibor 1989. Tombor Jenő. In: Martin 1989: 101.
- Vásárhelyi Miklós 1989. Fejezetek a Magyar Nemzet múltjából. In: Martin 1989: 40–41.